

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

КУЛЬТУРА, ЛІТАРАТУРА
І РЭЛІГІЙНЫЯ ТРАДЫЦЫІ

11

12

13

ВЫВУЧЭННЕ І ЎШАНАВАННЕ ПАХАВАННЯЎ КАРАЛЯ, ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ, ВЫШЭЙШАГА КЛІРУ ЯК ВАЖНЫ КАМΠΑНАЕНТ СТАНАЎЛЕННЯ ДЗЯРЖАВЫ

ГАННА БАРВЕНАВА

Анатацыя: вивучэнне, міфалагізацыя, рытуалізацыя пахаванняў эліты краіны павінны спрыяць развіццю самасвядомасці, імкненню адрадіць самастойнасць і мудрасць кіравання сваёй краінай.

Ключавыя словы: эліта, інсігніі, пахаванне, ідэалогія, міфалагізацыя.

STUDY AND PAYING HOMAGE TO THE BURIAL OF KING, GRAND DUKE, AND HIGHEST CLERGY AS AN IMPORTANT PART OF STATE BUILDING

Abstract: Study, mythologization, and ritualization of the elite burials should promote national self-awareness and the desire to revive the sovereignty and wisdom of governing the country.

Keywords: Elite, Insignia, Funeral, Ideology, Mythologization.

У другой палове XIX – пачатку XX стагоддзяў ва ўсходнееўрапейскіх краінах адкрывалі і даследавалі пахаванні эліты. Былі адкрытыя каралеўскія пахаванні на Вавелі ў Кракаве; ў Віленскім Кафедральным саборы, у Львоўскіх храмах і іншых. На працягу ўсяго XX стагоддзя праводзіліся археалагічныя даследаванні ў храмавых помніках Гародні, Мінска, Турава, Полацка, Віцебска, Воўчына.

Акрамя навуковай мэты, ускрыццё пахаванняў мела яшчэ і выразны ідэалагічны складнік. У часы страты дзяржавай самастойнасці візуальнае пацвярджэнне багацця гістарычнай спадчыны, расказ пра каралеўскія і княжацкія дынастыі, пра сімвалы ўлады павінен быў спрыяць развіццю самасвядомасці грамадзян, годнасці за ўласнае багаце мінулае. Шырокая папулярызацыя гісторыі і ўслаўленне месцаў пахавання гістарычных асоб успрымалася, да прыкладу, палякамі як важны кампанент аднаўлення дзяржаўнасці, таму ў 1872–1877 гадах пад кіраўніцтвам Т. Жэбраўскага, Ё. Лепкоўскага і Я. Матэйкі было праведзена ўпарадкаванне каралеўскіх крыптаў на Вавелі, ускрыццё некаторых саркафагаў. Падчас ускрыцця трун прысутнічалі гісторыкі, святары, мастакі, фатографы, падпісваўся пратакол.

У Польшчы не захавалася ніводнага з аўтэнтычных сімвалаў каралеўскай улады. Але ўскрыццё пахаванняў на Вавелі дазволіла выявіць, што карона, берла, дзяржаўны яблык суправаджалі манарха і ў замагільным жыцці. Шматгадовая праца польскіх рэстаўратораў ужо ў XX стагоддзі дазволіла аднавіць форму інсігній ўлады, выйгрышна падаць іх ў музейнай экспазіцыі Кафедральнага музея на Вавелі, распавесці пра іх у альбомах па гісторыі мастацтва.

Ускрыцці пахаванняў у Кафедральным саборы Вільні ў 1931 годзе дазволілі ўбачыць карону, берла, дзяржаўны яблык, ланцуг, медальён з гербам, пярсцёнак каралевы Барбары Радзівіл, інсігніі ўлады Казіміра Ягелончыка, Эльжбеты. Інсігніі ўлады Барбары Радзівіл выкананы з каштоўнага металу, пазалочаны, іх упрыгожваюць каштоўныя камяні. Нягледзячы на ўнікальнасць віленскіх каралеўскіх пахаванняў, далейшы гістарычны лёс Вільні не спрыяў іх папулярызацыі. Толькі больш чым праз 100 год у экспазіцыі адноўленага Палаца Вялікіх Князёў былі размешчаны макеты каралеўскіх карон.

У дарэвалюцыйнай Расіі месцам пахавання гістарычных асобаў і захаванню іх мошчаў надавалася значная ўвага. Гісторыя пераносу рэліквій Еўфрасінні Полацкай у Віцебск, Полацк у 1910 годзе – яскравая таму ілюстрацыя.

Лёс княжацкіх пахаванняў XI–XIV стагоддзяў у Мінскім замкавым храме і іншых храмах Беларусі, пахавання караля Аўгуста Панятоўскага (Санкт-Пецярбург–Воўчын–Варшава), пахаванняў князёў Радзі-

вілаў у Фарным касцёле Нясвіжа пакручасты. Ужо ў XI стагоддзі хрысціянізаваная эліта старажытнабеларускіх княстваў пачала ўзводзіць замкавыя храмы, храмы ў гонар патранальных святых, якія потым мелі стаць месцам вечнага супакою фундатараў. Храмавыя пахаванні XI–XIV стагоддзяў. выяўлены ў Сафійскім саборы ў Полацку, у храме-пахавальні Еўфрасінеўскага манастыра ў Полацку, у Пятніцкай, Барысаглебскай царкве і храме-трыконху Бельчыцкага манастыра ў Полацку, у храме-княжацкай пахавальні на Ніжнім замку ў Полацку, у царкве на рове ў Полацку, у храме на Замчышчы ў Мінску, у храме ў Тураве, у Ніжняй (замкавай) царкве ў Гродне, у Каложскай Барысаглебскай царкве ў Гродне, у царкве ў Навагрудку, у царкве-данжон на Замкавай гары ў Мсціслаўі. Усе храмавыя пахаванні належаць эліце грамадства (члены княжацкай сям’і, клір). Галоўнай адметнасцю пахавальных комплексаў XI–XIV стагоддзяў у храмах на тэрыторыі Беларусі з’яўляецца наяўнасць крыптаў, якія зафіксаваны ў полацкіх храмах (Пятніцкая царква, храм-трыконх Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра, храм-пахавальня Еўфрасінеўскага манастыра). Нідзе больш у старажытнай Русі крыпты не вядомы. Князёў, членаў іх сем’яў праводзілі на той свет з сіваламі ўлады (залататканыя дыядэмы, аплечча, пярсцёнак), у багатым адзенні з прывазных тканін, манахаў суправаджалі атрыбутамі манаства.

Цікавасць да княжацкіх пахаванняў адбывалася на Беларусі адначасова з еўрапейскай, аднак даследаванні праводзіліся ў заходняй Беларусі (Гродна, 1904–30) польскімі даследчыкамі і, на вялікі жаль, матэрыялы раскопак часткова страчаны. У пасляваенны час храмы даследаваліся перад іх знішчэннем (Віцебск, 1944) або падчас пабудовы новых транспартных магістраляў (Мінск, 1949–51). Мэты захавання, папулярызацыі гістарычнай культурнай спадчыны, тым больш вызначэння нацыянальнай адметнасці, ушанавання гістарычных асобаў, стварэння падмурка нацыянальнага адраджэння не ставіліся. Матэрыялы раскопак падвяргаліся ідэалагічнай праверцы, у манаграфіях, прысвечаных сярэднявечным гарадам Беларусі, падавалася толькі тое, што адпавядала “палітычнаму моманту”, ніводнае з ускрытых храмавых пахаванняў не стала музейным аб’ектам, парэшткі пахаваных (у лепшым выпадку) захоўваюцца ў фондах Інстытута гісторыі АН Беларусі, музеях. Сёння месцы пахаванняў эліты старажытнабеларускіх княстваў аніяк не пазначаны, зрэдку на іх месцы стаіць крыж (храм-пахавальня Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра, Полацк) або пазначана месца (храм на Мінскім замчышчы, Мінск).

Стварэнне пантэона нацыянальных герояў пачалося ў XIX стагоддзі ў многіх еўрапейскіх краінах, сёння назіраецца сталае развіццё гэтага пра-

цэсу. Так, у Польшчы ўшанаванне дзеечаў гісторыі, культуры, мастацтва краіны, стварэнне магчымасці пакланення парэшткам славытых людзей успрымаецца як важны кампанент дзяржаўнасці – Krypta Wieszców Narodowych na Wawelu з сімвалічнымі пахаваннямі А. Міцкевіча, Ю. Славацкага, Ц. Норвіда, Ф. Шапэна. Больш чым стогадовая праца па ўшанаванні пахаванняў дала штуршок да далейшай папулярызачыі гісторыі Польшчы сродкамі выяўленчага мастацтва, кінамастацтва, літаратуры.

Ускрытае ў канцы XIX стагоддзя пахаванне каралевы Ядвігі на Вавелі стала грунтам пазнейшай міфалагізацыі, а ў канцы XX стагоддзя і прыняцця яе да ліку святых. У часы адкрыцця пахаванняў на Вавелі найбольш шанаванай была Соф'я Гальшанская, як пачынальніца дынастыі Ягелонаў. Яна ўспрымалася як мудрая самаахвярная жонка, клапатлівая маці, прадбачлівая суправіцельніца са сваімі сынамі. Таму менавіта ёй была прысвечана капліца на Вавелі і фрэскі гэтай капліцы. Аднак вобраз Соф'і не падыходзіў для польскай нацыянальнай ідэі пачатку XX стагоддзя ў першую чаргу па паходжанні. Таму, нягледзячы на гістарычныя звесткі пра ўцёкі Ядвігі перад шлюбам з Ягайлам да каханага, не заўсёды хрысціянскі лад жыцця, менавіта яе з сярэдзіны XX стагоддзя пачынаюць услаўляць (мармуровы саркафаг), распавядаць пра яе пакуты за мужам-паганцам і адданасць да хрысціянскай веры, што прыводзіць да кананізацыі Ядвігі ў 1997 годзе Янам Паўлам II.

Ідэалагічная замова прысутнічала ў вывучэнні гісторыі Расіі (Русі) і яго рэалізацыі рускімі археолагамі, мастацтвазнаўцамі. Услаўленне абраных гістарычных асобаў і замоўчванне іншых, ускрыцці адных пахаванняў і знішчэнне іншых спрыяла стварэнню гісторыі Кіеўскай Русі, імперскай Расіі. Рэканструкцыі-партрэты шэрагу гістарычных дзеечаў: Я. Мудрага, А. Багалюбскага, Цімура, І. Грознага – былі створаны савецкім антрапологам, археолагам і скульптарам М. Герасімавым. У XX стагоддзі даследаваліся толькі тыя пахаванні, якія адпавядалі створанай гістарычнай канцэпцыі, пры гэтым знішчаліся храмавыя пахаванні і могількі па ўсёй тэрыторыі СССР.

Савецкая ўлада стварыла ідэалагічны калос, выкарыстала пакланенне месцам пахавання асобаў, значных для гісторыі СССР (Ленін, Сталін, пахаванні на Краснай плошчы ў Маскве), сімвалічныя безасабовыя пахаванні (невядомы салдат, курган славы і гэтак далей). Ідэалагічная замова Рэспублікі Беларусь працягвае ідэалізацыю міфічных герояў II Сусветнай вайны, пачатую ў савецкую эпоху. Пры гэтым да нашага часу застаюцца па-за ўвагай пахаванні інтэлектуальнай і кіраўнічай эліты беларускага грамадства на розных этапах гісторыі.

На сённяшні момант беларусам варта выкарыстаць досвед папулярызачыі каралеўскіх, княжацкіх пахаванняў. Асаблівай ўвагі

заслугоўвае досвед сучаснай міфалагізацыі, рытуалізацыі пахаванняў эліты краіны, інтэлектуальная гульня. Варта ўздываць пытанні мадэлявання гісторыі духоўнай і матэрыяльнай культуры ВКЛ, канкрэтызацыі ўяўленняў пра знешнасць, сімвалы ўлады, касцюм пэўнага перыяду гісторыі краіны пры дапамозе ўшанавання месцаў пахавання, музеефікацыі пахаванняў і знойдзеных артэфактаў, стварэння макетаў сімвалаў улады сярэднявечных беларускіх княстваў, ВКЛ.